

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ НЕЯВНОГО ЗНАННЯ: СТАНОВЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ

У статті проаналізовано концептуальні проблеми сучасної епістемології, пов'язані з осмисленням неявного знання в контексті становлення комунікативного підходу, де пізнання постає у формі комунікативного зв'язку між явними і неявними смислами.

Ключові слова: діалогічність, епістемологія, комунікативний підхід, комунікація, неявне знання, постнекласична раціональність, потенціал.

Епістемологічна традиція класичного раціоналізму наприкінці ХХ століття зазнала істотних змін. Незважаючи на «поступливість» і «поміркованість» постнекласичної раціональності, що дала змогу відступати від настанов логічного позитивізму й аналізувати суб'єкт пізнання в його цілісності, на обрії наукової методології з'являються нові проблеми. Всі вони мають епістемологічне забарвлення, що й не дивно, позаяк у філософії науки теорія пізнання посідає чільне місце. Саме тут зароджується сумнів щодо адекватності того чи того методу.

Нещодавні події світового масштабу (глобальна економічна криза, виклики інформаційного суспільства, військові конфлікти тощо) ставлять під сумнів саму спроможність сучасної наукової методології сприяти об'єктивному виявленню людської природи. Незважаючи на старання філософів досягнути цей складний феномен, а також намагання науки вибудувати методологію, здатну розкривати в людині невланне традиційними засобами, *актуалізує* потребу в обґрунтуванні нового епістемологічного підходу, зорієнтованого не стільки на явні, скільки на приховані смисли буття.

Розкриття специфічних людських якостей, що залишаються недоступними для традиційних епістемологічних практик, спонукає нас до пошуків основи нового розуміння можливостей наукового пізнання, здатного проникати у сферу *неявного, недискурсивного, позараціонального* тощо. Методологічна інтенція на дослідження неявних форм знання володіє колосальним потенціалом, який виявляється передусім у контексті сучасної комунікативної філософії, концепції діалогічності пізнавального процесу, що дає змогу переінтерпретувати окремі концептуальні проблеми сучасної епістемології (соціокультурна детермінація знання, природа суб'єкта пізнання, проблема традиції тощо).

Виходячи зі сказаного, *метою* статті є осмислення природи неявного знання в контексті становлення комунікативного підходу в сучасній епістемології. Така постановка питання відповідає загальним тенденціям методологічного дискурсу сучасності та пов'язана з такими фундаментальними проблемами, як осмислення антропологічного потенціалу знання, становлення сучасної картини світу, демаркації гуманітарних і природничих наук, що відображає зв'язок *авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями* сучасної філософії науки.

Аналіз останніх публікацій показує непересічне значення проблеми неявного в контексті комунікативного розуміння пізнання. Так, *О. Огурцов* [5] трактує комунікативну раціональність як новий методологічний конструкт, який має замінити нормативізм. *В. Стьопін* [7], обґрунтовуючи свою модель історичного розвитку раціональності («класика-некласика-постнекласика»), особливу увагу звертає на доконечність урахування імпліцитних компонентів наукового знання, що постають як своєрідні методологічні звички. *Л. Мікешина* [4] аналізує поняття «когніції» (інтерсуб'єктивна цілісність), завдяки чому сучасна епістемологія долає прихильність до суб'єкта і розгортається в системі комунікативного взаємозв'язку множини суб'єктів. *А. Лавджой* [1] наголошує на тому, щоб аналізувати історичний поступ філософії як чергування ідей, імпліцитних стосовно суб'єкта, оскільки вони перебувають у комунікаційному середовищі у вигляді неявних форм знання. *М. Марчук* [3] осмислює наукове пізнання з позицій потенціалістичного

розуміння цінності, що відкриває можливість аксіологічно релевантної експлікації неявного знання (його ціннісних потенцій). М. Полані [6] акцентує увагу на виявленні особистісних аспектів наукового знання, що постають передусім у формі неявних практичних навичок тощо. В. Лекторський [2] досліджує співвідношення наукового та позанаукового знання, вказуючи, що чіткої межі між ними не існує, оскільки вони перебувають у комунікативній єдності та мають інтерсуб'єктивну природу.

Незважаючи на велику кількість аналітичних праць, які присвячено цій проблематиці, питання статусу неявного знання в комунікативному дискурсі залишається відкритим. Отже, цілком природною є потреба детальніше розкрити зміст понять «комунікація» та «неявне знання», їхнє співвідношення та взаємовпливи в контексті сучасних епістемологічних практик, що, на нашу думку, також недостатньо всебічно висвітлено в сучасній науковій літературі. З огляду на вказані спірні питання, *новизна* нашого дослідження полягає в тому, що пізнання трактується тут як особливий тип комунікації між індивідуально-внутрішнім світом людини (неявним знанням) та соціокультурно зумовленою інтелектуальною традицією (явним знанням).

Очевидно, такий спосіб аналізу зазначеної проблематики має важливе *методологічне значення* для сучасної філософії науки. Зокрема, це дозволяє поглянути на науковий поступ з нових позицій, осмислити його закономірності з урахуванням особистісного, неявного, імпліцитного знання, що сприятиме оптимізації досліджень у сфері гуманітарних наук, оскільки гуманітарне пізнання в контексті такого підходу вже не вважається другорядним і науково неповноцінним. Зрештою, такий підхід реалізує ще один крок на шляху концептуалізації неявного знання в структурі сучасної методології.

Традиційно неявне знання досліджується з позицій особистісної його природи. Так, наприклад, М. Полані вибудовує свою концепцію на ґрунті переконання, що суб'єкт володіє певним рівнем експлікованого (явного) знання, яким він здатний свідомо керувати, формуючи стратегію пізнання реальності, натомість неявне знання, за Полані, це неусвідомлені практичні навички, в тому числі мисленнєві.

Загалом таке розуміння неявного знання характерне для постнекласичної раціональності. Фокусуючись на його антропологічному потенціалі, ця філософська традиція зуміла розв'язати певні епістемологічні суперечності, запропонувавши нове розуміння суб'єкта, його цілісності, неповторності та унікальності.

Встановленою істиною є той факт, що постнекласична парадигма вимагає довіри до суб'єкта і його пізнавальних потенцій. Принцип «довіри до суб'єкта» передбачає аналіз живої історичної фактичності суб'єкта пізнання з урахуванням його цілісності, а бажання пізнавати постає своєрідною «презумпцією» не тільки потенційної спроможності пізнання, а й евристичної вмотивованості його настанов.

В останні десятиріччя поступово долається надмірна прихильність епістемології до суб'єкта пізнання (суб'єктоцентризм). Намагання побудувати адекватну картину світу, де суб'єкт уже не мислиться домінуючою умовою самої можливості пізнання, зумовило становлення комунікативного підходу в епістемології, що відкриває перед нами нові соціокультурні та особистісні виміри неявного знання. Наперед слід зазначити, що поняття комунікативної філософії не нове для філософського пошуку, проте аналіз епістемології (когітологія) – досить молода галузь філософії науки, що вимагає від нас особливої уваги до її предмета – комунікації [Див: 9]. Частково така комунікативна спрямованість мислення продиктована становленням постмодерної філософії, частково – соціокультурними детермінантами (становлення інформаційного суспільства).

У філософській культурі Європи комунікативна парадигма сформувалась у період 60-х – 90-х років ХХ сторіччя. «Це філософія, – на думку Л. Ситниченко, – яка запропонувала своє бачення фундаментальних проблем людського буття в його соціальних та особистісних вимірах, заломлюваних крізь призму проблеми комунікації, інтерсуб'єктивності» [8, 5]. Аналіз комунікації як здатності та як потреби суб'єкта значно збагачує категорійний апарат філософії науки, що стимулює методологічну рефлексію

епістемології. Головними в осмисленні природи наукового знання постають поняття «комунікація», «дискурс», «діалог», «діалогічність», «комунікативна дія» тощо. Ідейним «батьком» комунікативного підходу в філософії вважається Ю. Габермас, який концептуалізував основні поняття згаданого підходу. Зокрема, філософ розрізняє «комунікативну дію» і «дискурс», вважаючи, що вчинки і стан учасників дискурсу не є його складниками [Див.: 8, 84].

Повертаючись до проблеми неявного знання, слушно зауважити його дуалістичну природу в світлі комунікативного підходу. З одного боку, неявне постає суб'єктивним чинником пізнавального процесу (неусвідомлені стереотипи, ціннісні орієнтації тощо). З іншого боку, неявне знання має інтерсуб'єктивну природу, концептуалізуючись як ментальні звички – типові для культури способи розв'язання гносеологічних проблем. У такому ракурсі можна провести певні паралелі між неявним знанням і психоаналітичним ученням про несвідоме. У першому випадку неявне знання порівнюється з особистісним несвідомим, а в іншому – з колективним несвідомим. Проблема існування колективного розуму, що несвідомо функціонує та вмотивовує до конкретної діяльності людей, може бути виправдана з багатьох позицій. По-перше, це аналіз «когніції» – певної комунікативної цілісності. Л. Мікешина справедливо зазначає, що «термін «когніція» використовується для позначення когнітивної структури людської діяльності як об'ємного та багаторівневого пізнавального процесу (взаємодія систем сприйняття, репрезентування, інтерпретації, продукування інформації тощо), так і його результату» [4, 11].

Комунікативна природа пізнання ставить перед суб'єктом проблему відповідальності та прагматичної виправданості пізнання поряд з евристичною вмотивованістю. Тобто в найзагальніших рисах пізнання можна охарактеризувати як комунікацію внутрішнього світу людини, її неявного, майже інтимного змісту з певними культурними і ментальними універсаліями. В умовах наукового пізнання суб'єкт змушений змиритися з тим, що результат його внутрішнього переживання – істина – приречений на загальну оцінку. В схожому контексті М. Марчук трактує комунікативну взаємодію внутрішнього світу людини з реальністю як іманентну потребу актуалізації духовних та інтелектуальних потенцій суб'єкта. З цього приводу він зазначає: «Наукове пізнання це передусім акт інтелектуальної творчості вченого. Проте у ньому задіяні моральні, художньо-естетичні, а в окремих випадках – і релігійні (сакральні) потенції мислення. Будучи формами осмисленої взаємодії зі світом, і наука, і мистецтво, і мораль виростають з одного кореня – потреби актуалізувати основні творчі потенції людини» [3, 199]. Потенція постає як здатність до комунікації (пізнання), тобто своєрідна когнітивна передумова, без якої процес пізнання втрачає будь-який смисл. Акт або актуалізація такої потенції, власне, є самим пізнанням, у якому суб'єкт конститує себе в реальному світі. Разом з тим, потенція є особливою формою неявного знання, оскільки вона імпліцитна стосовно свідомості суб'єкта. Зіставивши поняття, можемо констатувати, що потенція і акт є своєрідною комунікацією між неявним і явним. У результаті досягається не лише істинне знання у вигляді інформаційної одиниці – факту, а певна внутрішня гармонія зі світом.

Проте когнітивний аналіз пізнання не фокусується всього-на-всього на досягненні певної істинності чи точності відображення реальності, а передусім на внутрішній відповідності суб'єкта об'єкту пізнання. «Для когніції особливе значення має не стільки встановлення істини – таке завдання може виникнути на більш пізньому етапі, для спеціальних епістемологічних цілей, – скільки зв'язок з *внутрішнім обґрунтуванням*» [4, 11]. У комунікативному дискурсі сучасності «боротьба» за істинне знання не обмежується певними, визначеними науковим світоглядом, методами, а зачіпає найпотаємніші куточки душі, актуалізуючи глибинний когнітивний потенціал. Проте тут же постає проблема співвідношення внутрішнього (неявного) знання зі знанням, яке імпліцитно функціонує в соціокультурному просторі. Якщо свідомі етичні норми, ціннісні орієнтації, практичні мотиви тощо до певної міри підлягають експлікації та аналізу, то як бути у випадку з несвідомими символами та настановами? Повертаючись до проблеми цілісності суб'єкта,

зазначимо, що саме ця цілісність інтегрується в об'єктний світ, і цей процес абсолютно незалежний від бажання та намірів суб'єкта пізнання, тому з позицій аналізу неявного знання така комунікація неминуча, і основним завданням сучасної епістемології не повинно бути абстрагування від так званих «неістотних» деталей, а «поряд з категорією «дискретного», гранично абстрактного гносеологічного суб'єкта брати до уваги категорію цілісного (емпіричного) суб'єкта, який увібрав у себе абстрактно-трансцендентальні, екзистенційно-антропологічні, а також комунікативні й мовні компоненти. Знання та пізнавальні прийоми саме такого суб'єкта (людини) досліджуються в когнітивних науках і саме такий суб'єкт реалізує діалог когнітивних практик» [4, 16].

Поняття «діалогу» та «діалогічності» володіє якісно новим смисловим потенціалом у світлі комунікативного підходу. В. Лекторський визначає діалог як «зовнішню сітку, в яку потрапляє індивід, а єдина можливість самого існування індивідуальності – те що зачіпає її внутрішню сутність. Тому діалог між мною та іншим передбачає цілу систему внутрішніх діалогів, у тому числі між моїм образом самого себе і тим образом мене, який, на моє переконання, існує в іншій людині» [2, 17]. Ю. Габермас з цього приводу акцентує свою увагу на «інтенціональному очікуванні», що є певним образом співбесідника у нашій свідомості [8, 84].

Зіставляючи це поняття «діалогу» з концептуальними рисами неявного знання, ми можемо простежити смислову еволюцію комунікативного підходу в епістемології на шляху її становлення від «класичної» до «постнекласичної» моделі раціональності. Поза межами комунікативного підходу до розуміння процесу пізнання неявне знання трактувалося (в тому числі й самим ідейним наставником концепції – Майклом Полані) як невербалізовані елементи діалогу між двома суб'єктами, наприклад, між учителем та учнем. Передача досвіду, яка надзвичайно важлива для так званої «парадигмалізації» вченого, відбувається за допомогою двох рівнів діалогу – явного та неявного. До того ж передача неявного знання мала набагато важливіше значення, адже в такий спосіб досягалося цілісне розуміння наукової теорії. Незважаючи на багаторівневу структуру діалогу, він являв собою лінійну систему передачі знання, проте поступове його переосмислення стимулювало вихід за межі класичної лінійності. Діалог когнітивних практик, який слід розцінювати як взаємодію когнітивного досвіду з урахуванням інтерсуб'єктивної природи пізнавального процесу, на думку Л. Мікешіної, покликаний наново інтерпретувати «вплив соціокультурних чинників на зміст знання, способи та результати пізнавальної діяльності; перетворення зовнішніх ціннісних чинників у внутрішні когнітивні та логіко-методологічні детермінанти» [4, 25].

Враховуючи таку методологічну настанову, неявне знання в структурі діалогічності потрібно розуміти в ширшому значенні. Тепер це не просто інтуїтивне засвоєння досвіду чи певних навичок, а ціла система неусвідомлених внутрішніх якостей та знань, які потенційно здатні взаємодіяти з реальністю, залишаючись при цьому імпліцитними стосовно самої реальності та свідомості суб'єкта. Тобто, якщо для Майкла Полані неявне знання – це певна характеристика суб'єкта, то зі становленням комунікативного підходу визріває розуміння його динаміки. У постнекласичній раціональності неявне знання здатне до саморозвитку та самоорганізації, а в контексті проблеми діалогічності когнітивного досвіду постає певним «метадіалогом».

У контексті аналізу комунікативних аспектів знання важливе значення відіграє його здатність до динаміки та взаємопереходу від неявного до явного та навпаки. Беручи до уваги характерні риси сучасної епістемології – відмову від фундаменталізму, нормативізму, суб'єктоцентризму та наукоцентризму [Див: 2], формується особливий когнітивний принцип, згідно з яким пізнавальна ситуація залежна від певних конкретних умов. Тобто пізнання не відірване від реального світу, воно здійснюється «тут і тепер», і так само як у випадку з суб'єктом, абстрагування від цих спонтанних умов неприпустиме, оскільки порушується цілісність розуміння феномену пізнання. Статус знання в цьому випадку залежатиме від ступеня його експлікації в конкретній пізнавальній ситуації. Якщо

за певних умов конкретне знання є визначальним і перебуває в центрі уваги суб'єкта пізнання як фундаментальне та повністю експліковане, то в іншому випадку воно просто «мається на увазі» як само собою зрозуміле, або взагалі не усвідомлюється як таке, що може вплинути на кінцевий результат пізнання. Отже, одне й те саме знання в одному випадку постає як явне, а за інших умов це саме знання буде неявним, до того ж усе залежить від так званої «домовленості» (дискурсу, гри), що має комунікативну природу. Майкл Полані, наприклад, захищав ідею, згідно з якою існує «фокальне» та «периферійне» знання. Проте в своїй концепції постпозитивіст не допускає можливості взаємної динаміки цих понять, у такому ракурсі як це розуміє поснекласична раціональність. До першого типу він відносить методологічно виправдане знання, що має загальнонауковий характер, своєрідні закони, аксіоми та константи, на які спрямовано пізнавальні зусилля. «Периферійне» мислиться філософом як неявний прошарок наукового знання, що досягається безпосередньо, інтуїтивно схоплюється. Отже, ми можемо бачити переваги комунікативного підходу в епістемології, який розширює поняття знання, долаючи принципову дихотомічність «явного» і «неявного».

Окресливши в загальних рисах еволюцію комунікативного підходу в епістемології та концептуалізувавши його методологічне підґрунтя в контексті аналізу неявних форм знання, перед нами відкривається можливість інтерпретації з його позицій історичного поступу філософської культури. Особливо цікавою в даному випадку, на наше переконання, є концепція американського мислителя А. Лавджоя. У своїй праці «Великий ланцюг буття» автор визначає філософію як своєрідну «історію ідей». На думку мислителя, концепція в її традиційному розумінні – це всього-на-всього своєрідна комбінація ідей, де сама ідея постає структурним елементом інтелектуальної культури людства. Оригінальність філософської системи закорінена в особливостях побудови та логічної послідовності згаданих ідей. Методологічне вчення А. Лавджоя перегукується з епістемологічною концепцією неявного знання в контексті комунікативного підходу. За великим рахунком «ідей» постають як неявне знання, що функціонує в інтелектуальному середовищі певної епохи, і разом з тим «ці інтелектуальні звички часто настільки невловимі, що здатні впливати практично на будь-який об'єкт рефлексії. Такий клас ідей схожого типу можна називати діалектичним мотивом. Тобто той або той домінуючий мисленнєвий хід, логічна настанова, надання переваги певним методологічним конструктам можуть значною мірою визначати мислення індивіда, школи, і навіть цілого покоління» [1]. Очевидно, що неявне знання може функціонувати в соціокультурній реальності як спільна риса індивідуального досвіду. Власне комунікація в даному випадку постає як середовище існування такого знання, оскільки в межах індивіда (суб'єкта) визначити його неможливо, а лише проаналізувавши сукупний досвід і так звані інтелектуальні звички, ми можемо експлікувати його, зробивши об'єктом дослідження. Наголошуючи на неявній природі «ідей», А. Лавджой доходить висновку про «імпліцитні або не повністю експліцитні, несвідомі ментальні звички, що впливають на думки індивіда чи покоління» [1].

Підсумовуючи сказане, можемо стверджувати, що поняття неявного знання володіє значним методологічним потенціалом, який може бути актуалізований сучасною філософією науки, а його інтерпретація в контексті комунікативного підходу надзвичайно плідна та оригінальна. Ми проаналізували ряд проблем, які висвітлюються в новітній літературі, присвяченій філософії та методології наукового пізнання, зокрема ті, що торкаються співвідношення явного та неявного в структурі наукового знання. Ґрунтовне дослідження неявних форм знання може істотно збагатити не тільки епістемологічну проблематику, а й пролити світло на більш універсальні філософські питання. Комунікативний аналіз у філософії вже показав свої кращі сторони, проте його подальший аналіз здається нам вельми перспективним, а його методологічні варіації, наприклад, у контексті з'ясування неявних передумов пізнання, можуть перерости в ряд оригінальних публікацій.

Література

1. Лавджой А. Великая цепь бытия / А. Лавджой [Электронный ресурс]. – режим доступа <http://elenakosilova.narod.ru/studia2/lovejoy.htm>
2. Лекторский В.А. Эпистемология классическая и неклассическая / В.А. Лекторский. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
3. Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання / М.Г. Марчук. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.
4. Микешина Л.А. Диалог когнитивных практик. Из истории эпистемологии и философии науки / Л.А. Микешина. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – 575 с.
5. Огурцов А.П. Новый поворот к объекту в современном мышлении / А.П. Огурцов // Постнеклассика: философия, наука, культура: Коллективная монография / Отв. ред. Л.П. Киященко и В.С. Степин. – СПб.: Издательский дом «Мирь», 2009. – С. 46-71.
6. Полани М. Личностное знание. На пути к посткритической философии / Майкл Полани [Пер. с англ., общая редакция доктора философских наук В.А. Лекторского и кандидата философских наук В.И. Аршинова] – М.: Наука, 1985. – 343 с.
7. Степин В.С. Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения / В.С. Степин // Постнеклассика: философия, наука, культура: Коллективная монография / Отв. ред. Л.П. Киященко и В.С. Степин. – СПб.: Издательский дом «Мирь», 2009. – С. 249-296.
8. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії / Л.А. Ситниченко. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
9. Чуйко В.Л. Когнітивізм як об'єкт когнітології / В.Л. Чуйко. Монографія. – Ніжин: Вид-во «Міланік», 2007. – 148 с.

Аннотация. *Мельничук М.И. Эпистемология неявного знания: становление коммуникативного подхода.*

В статье проанализированы концептуальные проблемы современной эпистемологии, связанные с осмыслением неявного знания в контексте становления коммуникативного подхода, где познание предстает в форме коммуникативной связи между явными и неявными смыслами.

Ключевые слова: *диалогичность, эпистемология, коммуникативный подход, коммуникация, неявное знание, постнеклассическая рациональность, потенциал.*

Summary. *Melnychuk M.I. Epistemology of implicit knowledge: becoming of the communicative approach.*

In the article were analyzed conceptual problems of contemporary epistemology related with consideration of implicit knowledge in the context of establishing of the communicative approach where cognition became a kind of communicative connection between explicit and implicit senses.

Keywords: *dialog, epistemology, communicative approach, communication, implicit knowledge, postnonclassical rationality, potential.*

Надійшла до редколегії 10.10.2011 р.

УДК 165.642 : 159.9 (091) “18”

І.М. Гоян

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДВАЛИНИ ПСИХОФІЗИЧНОГО ЗАКОНУ ФЕХНЕРА

У статті розглядаються філософські засади психофізичної концепції Г.Т. Фехнера та його ролі у становленні європейського психологізму XIX століття.

Ключові слова: *психофізика, панпсихізм, натурфілософія, психологізм, Г.Т. Фехнер.*

Постановка проблеми. Густав Теодор Фехнер (Gustav Theodor Fechner, 1801–1887) є достатньо відомою постаттю в історії психології – як автор (або співавтор) першого емпірично виведеного психофізичного закону (закон Вебера–Фехнера), засновник експериментальної естетики, один із фундаторів експериментальної психології як самостійної науки. Проте в історії філософії ця постать виявилась не те щоб зовсім забутою, але вочевидь мало кому цікавою, такою, що, як правило, не потрапляла до підручників та загальних оглядів. Аналізуючи причини такого ставлення до